

5. Державний архів Житомирської області (далі — ДАЖО). — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 37.
6. ДАЖО. — Ф. 1151. — Оп. 1. — Спр. 703.
7. Там само. — Ф. 1376. — Оп. 1. — Спр. 16.
8. Завдання пропаганди // Українське слово. — 1941. — 2 жовтня.
9. Ивлев И. А. Оружие контрпропаганды, Советская пропаганда среди населения оккупированной территории СССР. Сборник материалов / И. А. Ивлев, А. Ф. Юденков. — М. : Мысль, 1988. — 287 с.
10. Кентій А. Війна без пощади і милосердя: Партизанський фронт у тилу вермахту в Україні (1941–1944) / А. Кентій, В. Лозицький. — К. : Генеза, 2005. — 408 с.
11. Коростишівські вісті. — 1943. — 11 вересня.
12. Москвін П. Наш другий фронт: Партизани в боях за визволення Житомирщини / П. Москвін // Радянська Житомирщина. — 1983. — 11 грудня. — (Край рідний. Ніхто не забутий, ніщо не забуде).
13. Партийное подполье: Деятельность подпольных партизанских органов и организаций на оккупированной советской территории в годы Великой Отечественной войны / Сост.: А. А. Бабаков, Т. К. Дандыков и др. — М. : Политиздат, 1983. — 352 с.
14. Салата О. О. Засоби та механізми формування інформаційного простору України в умовах Великої Вітчизняної війни / О. О. Салата // Сторінки воєнної історії України. Збірник наукових статей Інституту історії України НАН України. 2008. — № 11. — С. 321-330.
15. Салата О. О. Формування німецького інформаційного простору в Рейхскомісаріаті «Україна» та в зоні військової адміністрації / червень 1941–1944 рр. / Салата О. О. — Донецьк : Норд-Прес, 2010. — 362 с.
16. Центральний державний архів вищих органів влади України (Далі — ЦДАВО України). — Ф. 1. — Оп. 9. — Спр. 100.
17. ЦДАВО України. — КМФ. 8. — Оп. 1. — Спр. 38.
18. Там само. — КМФ. 8. — Оп. 1. — Спр. 64.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України. — Ф. 65. — Оп. 1. — Спр. 60.
20. Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine / Lower W. — Chapel Hill : University of North Carolina Press, 2005. — 307 с.

В. Ф. Деревінський

УДК 947.7 (092)

ПАРТИЗАЦІЯ НАРОДНОГО РУХУ УКРАЇНИ: 1990–1992 рр.

В статті розглянуто розкол НРУ на політичні партії. Проаналізовано позицію одного з активних діячів Руху В. Чорновола щодо такої партизаційної народнофронтівського угруповання. Висвітлено результати та наслідки розпорошення НРУ на окремі партії.

Ключові слова: В. Чорновіл, НРУ, Рух, партії.

В статье рассмотрен раскол НРУ на политические партии. Проанализирована позиция одного из активных деятелей Руха В. Черновола относительно такой партизации народнофронтовой группы. Отражены результаты и последствия распыления НРУ на отдельные партии.

Ключевые слова: В. Черновол, НРУ, Рух, партии.

In the article the process of dissidence of NRU is considered on political parties is discussed. Position of one is analysed of active figures of Rukh of V. Chornovil in relation to such partyisation of people front organization. Results and consequences of dispersion of NRU are reflected on separate parties.

Keywords: V. Chornovil, NRU, Rukh, parties.

Наприкінці 1980-х рр. в умовах існування Радянського Союзу, монопольної ролі КПРС-КПУ, в Україні розпочалося становлення партій. Незважаючи на те, що КПРС-КПУ дискредитувала термін «партія», об'єднань громадян, котрі називалися партіями, ставало дедалі більше. Партизація охопила різні верстви суспільства, різні організації, не оминула й таку потужну й багатолюдну громадсько-політичну організацію як Народний рух України.

Особливості виділення партій з Руху привертають сьогодні увагу багатьох науковців. Ця тема є актуальною й цікавою, в ній проявляються причини розколів у Русі та національно-демократичному таборі. Утворення партій зі складу НРУ висвітлювали дослідники історії Руху, зокрема О. Гарань, В. Ковтун, Г. Гончарук [3; 4; 7]. Знаходила ця тема місце й у працях, присвячених становленню і розвитку багатопартійності [2; 14; 33]. На нашу думку, опубліковані на сьогодні праці не повністю розкривають суть проблеми. Тому в цій статті порушено проблему створення партій провідними діячами НРУ з його ж членів, а також відносин, так би мовити, «рухівських» партій між собою та з Рухом як організаційною структурою.

Минуло лише близько шести місяців з часу проведення Установчих зборів НРУ, а керівництво Руху вже запропонувало його членам переформатувати Рух на політичну партію. Ідею було висловлено у зверненні «До членів Руху та всіх громадян України», яке підписали 22 рухівці, серед яких — Голова НРУ І. Драч, голова Секретаріату НРУ М. Горинь та інші провідні діячі організації. В документі закликалось «негайно провести позачерговий з'їзд НРУ, на якому виробити концепцію Руху та його діяльності як політичної партії». Очевидно, передбачаючи своє обрання до Верховної Ради УРСР та плануючи вихід з КПРС, частина керівників НРУ висунула ідею партизації Руху, щоб остаточно усунути діячів УГС від впливу на організацію і підвищити свій статус до цілковитих лідерів окремої політичної сили. Для

інших підписантів «Звернення 22-х» — членів УГС Л. Лук'яненка і М. Гориня теж виявилися досить привабливим позмагатися за Рух-партію, попри те, що вони готували перетворення Спільки на політичну партію.

Дискусія щодо потреби організаційно видозмінити НРУ досягла апогею на Великій раді Руху 24–25 березня 1990 р. в Хусті. На ній більшість розкритикувала задум змінити формат Руху. Особливо активно проти перетворення тоді НРУ на партію виступив один з активних членів Руху В. Чорновіл, який зазначив, що воно буде непоправним ударом по дієздатності Руху й не дасть тому змоги досягти поставленої мети — активізувати українське національне відродження та наблизити час відродження Української держави. Ініціатори партизації Руху фактично не захищали своєї ідеї, але оголосили про наміри створити дві партії на базі НРУ. Д. Павличко заявив про утворення Демократичної партії України, а Л. Лук'яненко — Української республіканської партії.

Уникнення структурної видозміни не означало, що проблему вдалося усунути без наслідків, адже створення двох партій з рухівського середовища посилювало розмежування двох течій, співпраця між якими дала можливість створити масове об'єднання. На думку одного з членів Руху М. Тиського, заяви лідерів Народного руху «зробили перший крок до розвали найпотужнішої на той час опозиційної до існуючої влади організації. Після цих заяв і дискусії, яка тривала і після завершення роботи у кулуарах, стало очевидно, що Хустській сесії Великої Ради Руху випало бути кульмінаційною точкою всієї національно-визвольної боротьби останніх років за демократію та незалежність України» [19, с. 108–109].

Схоже, рухівські лідери виявили політичну недалекоглядність, нерозуміння особливостей моменту, за якого в суспільстві ще не визрів ґрунт для багатопартійності [16; 30, с. 2]. Адже влада компартійного апарату залишалася непорушною, а Рух, не досягнувши мети, не реалізувавши програми почав неухильно дробитися на організації та угруповання, які самостійно намагалися йти до тієї самої мети. Логіка об'єктивного розшарування виявилася сильнішою за потребу зрозуміти, що, чим більше автономних утворень самостійно намагаються здолати компартійний моноліт, тим менші шанси на успіх [8].

Лідери створених партій намагалися характерно вирізнити своє політичне об'єднання поміж інших, проте переважно лише гучною назвою. Тож здивоване суспільство з'ясовувало, чому одна за одною виникають однакові партії з різними назвами. Аналізуючи створення партій М. Плав'юк писав, що «копіюючи американську дійсність, лідери Народного руху України поділились фактично між собою і почали розрізняти політичні патріотичні сили на демократичну і республіканську партії без чіткого усвідомлення, чим

вони різняться між собою і чи існує в Україні соціальна база для того» [13, с. 595]. Коли політологи вперше провели контент-аналіз програмних матеріалів партій, виявилось, що вони майже ідентичні [20, с. 72]. Крім того, створені як партійні клуби, які представляють переважно інтереси колишніх дисидентів та демократів-реформаторів, партії були нечисленні, мали незначний авторитет, їхня діяльність була локальною, більшість із них тоді не змогли зайняти свого місця в політичній структурі суспільства, до того ж у них розпочалися розмежування, незгоди тощо [17, с. 232]. Погодився з такою характеристикою партій голова НРУ і zarazом ініціатор створення ДемПУ І. Драч, зазначаючи, що ті партії, які є, ще «мало присутні у політичній грі часу на цій шахівниці» [24, арк. 3].

В. Чорновіл, порівнюючи згодом розвиток багатопартійності в Україні зі становленням партій у Росії, де опозиція була незмірно сильнішою, зауважив, що вона дозволила собі розійтися по партіях тільки після того, як перемогла майже на всіх виборах, які були, а в Україні відбувся фальстарт. Відповідно, він припускав, що операцію з «партієтворенням було використано ідеологами КПУ для ослаблення і розколу єдиного фронту демократії» [31].

Впродовж 1990 р. в Україні виникає 14 партій національно-демократичного спрямування. Вони, фактично, перебували «під дахом» НРУ, проте вже явно конкурували поміж собою з тенденцією до загострення. Враховуючи, очевидно, що це може розвалити Рух, на п'ятій сесії Великої Ради НРУ в червні 1990 р. заявили, а на другому Великому Зборі НРУ в жовтні 1990 р. затвердили введення до статуту положення про асоційоване членство в Народному русі різних партій і громадських організацій поряд з індивідуальним членством. Створили нову ланку керівництва Рухом — Політичну раду, яка мала складатися з представників партій і організацій. Однак ці рішення Другого збору не зменшили відцентрових тенденцій у Русі й не знайшли на практиці підтримки партій, для яких стати асоційованим членом Руху означало втратити частину суверенітету, не маючи реальних важелів впливу на формування його політики [32]. Ще на Другому зборі Л. Лук'яненко заявив, що УРП, активно працюючи в Русі, не буде його асоційованим членом. Подібне рішення ухвалив установчий з'їзд ДемПУ, мотивуючи це тим, що асоційоване членство в Русі негативно вплине на її діяльність, оскільки в деяких областях НРУ дискредитований. Отже, жодна з політичних партій, крім Селянсько-Демократичної, не стала асоційованим членом Руху, тобто не підлягала рухівській організаційній дисципліні. Все-таки на Другому зборі Руху було обрано керівництво Політичної ради з черговим прецедентом. Усупереч статуту НРУ, головою Політради обрали не позапартійного, а члена УРП М. Гориня, який на Зборі відмовився припинити членство в партії [10, с. 30].

Аморфність структурних ланок Руху і кількісне зростання таких його членів, які одночасно належать до інших політичних організацій, поставило під сумнів плідне функціонування Руху як політичної організації, що має лишатися поважним чинником суспільного життя. На рівні низових організацій запровадження комбінованого членства набуло цілком конкретних форм. Потужні обласні, міські та районні осередки Руху почали розвалюватися на три частини: одна відходила до УРП, друга — до ДемПУ, третя залишалася власне рухівською. Зокрема, на Волині, отак покраявши свою структуру, делегати звітно-виборчої конференції навіть не обрали голови обласної організації НРУ, а призначили керівний орган із п'яти осіб, який через постійні незгоди був практично недієздатним.

Вже п'ята сесія Великої Ради НРУ (червень 1990 р.) засвідчила, що в Русі назрівають кризові тенденції: розтягування на партії, слабка організаційна робота керівних структур і скорочення лав за рахунок інтелектуалів [5]. Тож дедалі гостріше поставала кадрова проблема, відчувалися дефіцит кваліфікованих, професійно підготовлених працівників; внутрішнє розмежування в рухівських структурах на місцях; наростання та поглиблення конфронтації у керівництві НРУ; слабка соціальна база для великомасштабних загальнодержавних акцій тощо. Під час роботи Другого збору НРУ деякі його учасники були невдоволені низьким інтелектуальним рівнем з'їзду, його помпезністю, браком конструктивних економічних ідей, тим, що верх у ньому беруть члени УРП, тому поширювалася думка про кризу Руху [23, арк. 10]. Наростання проблем зумовлювалося значною мірою тим, що вище керівництво Руху було заангажоване в справи партій. Зокрема, І. Драч брав безпосередню участь у підготовці створення ДемПУ, засідання ініціативної групи з її створення відбувалися в його кабінеті у Спілці письменників України. Зауважували проблеми в діяльності Руху і працівники ЦК КПУ. Так, у таємній довідці-прогнозі заступника завідувача ідеологічного відділу ЦК КПУ В. Матвієнка для ЦК КПУ від 16 листопада 1990 р. зазначалося, що «штаб Руху і його керівники втрачають організаційні зв'язки і починають втрачати організаційний контроль над ситуацією. Керівники Руху (його мозковий центр), будучи депутатами різних рівнів, а також людьми творчих професій, стали приділяти все менше уваги внутрішньо рухівській роботі» [21, арк. 188].

Оцінюючи річну діяльність НРУ, завідувач ідеологічним відділом ЦК КПУ Л. Кравчук в інтерв'ю рухівському виданню зазначив, що «ті цілі, які ставились перед Рухом на установчому з'їзді, вони не досягнуті. Тому що замість Руху ми маємо сьогодні велику кількість партій. І Рух тепер, з моєї точки зору, не є тією монолітною організацією, яка б могла б сказати, що у неї — єдиний демократичний фронт, єдині сили, єдині позиції і що

вона працює за однією програмою. Адже зважте на те, що з Руху за цей час вилупилися цілий ряд партій із своїми програмами і статутами. То виникає елементарне запитання: а якою програмою житиме та партія, яка вийшла з Руху?» [2, с. 9]. Подібну думку висловив один з активних народних депутатів, член Народної ради О. Ємець, наголосивши, що «його [тобто Руху. — В. Д.]. сфера впливу в Україні звузилась» [28, арк. 40].

До середини 1991 р. політична строкатість рухівського середовища ще в цілому не порушувала опозиційного табору. Єдність вдавалося втримати завдяки активності українського суспільства, спрямованого на зміну суспільно-політичної ситуації в Україні. Тому Рух у 1990–1991 рр. зміг провести велику кількість всеукраїнських політичних акцій, зокрема лише 1991 р. близько двадцяти, найбільш значні з яких: ланцюг мітингових протестів проти референдуму про збереження СРСР, святкування Злуки УНР і ЗУНР, Всеукраїнський похід «Козацькими шляхами», багатотисячні маніфестації та пікетування Верховної Ради, і, найголовніше, забезпечення успішного референдуму про незалежність України [14, с. 84]. Поступово ставало ясно, що Руху не вдасться виконувати об'єднувачу роль. На початку 1991 р. НРУ та інші партії та громадські організації утворили коаліцію «Суверенна демократична Україна», згодом — «Незалежна демократична Україна», однак після комітету з протидії союзному референдуму в березні 1991 р. коаліція фактично не діяла. Навіть серпневий заколот не сприяв її дієвій реанімації. Координувалися дії Руху та політичних партій і громадських організацій щодо заходів з референдуму 1 грудня 1991 р. Втім, практично хистка коаліція партій проіснувала до вересня 1991 р. і розпалася в період президентської виборчої кампанії, коли УРП і ДемПУ, проігнорувавши рішення Великої Ради Руху про підтримку В. Чорновола як кандидата від Руху, висунули своїх претендентів на пост Президента України [11, с. 165]. За твердженням відомого історика В. Литвина, президентська кампанія розколола Рух щонайменше на три табори: відповідно, прихильників Л. Лук'яненка, В. Чорновола та І. Юхновського [9].

На відміну від багатьох країн Східної Європи, де народнофронтівські організації взяли владу, в Україні владна верхівка не змінилася. Тому на початку 1992 р. досить активно обговорювалася подальша доля НРУ. Приклад країн-сусідів у цьому питанні був неприйнятним, оскільки в них переформатування влади свідчило, що потреба в масових громадсько-політичних організаціях, якими були народофронтівські організації, зникла, бо вони виконали свою роль мобілізатора народних потуг у боротьбі з тоталітарними режимами. Для більшості з них настав завершальний етап існування, на якому почали яскраво проявлятися природні відцентрові тенденції, зумовлені аморфністю будови й великою кількістю членів з діаметрально протилежними поглядами.

В Україні залишилися актуальними зміна влади, політичні та економічні реформи. Впливало, що місія НРУ в Україні виявилась не завершеною. Виходячи з таких обставин, В. Чорновіл заявив, що в нових політичних умовах Рух з його аморфністю, некерованістю, неповноцінною організаційною структурою вичерпав політичний потенціал. Відповідно, він має перетворитися на організаційно впорядковану політичну структуру, яка перебуватиме в конструктивній опозиції до влади, що не поспішає проводити нагальні реформи.

Протилежною була позиція керівництва Руху, яку наполегливо обстоював перший заступник голови НРУ М. Горинь. Рух уявлявся як своєрідна консолідаційна організація — політична коаліція демократичних сил, до складу якої надалі мали входити діячі різних політичних партій і організації індивідуально чи як асоційовані члени. Принцип департизації Руху категорично заперечувався як такий, що скоротить членство НРУ й розколе демократичні сили [15; 18].

Більшість керівників політичних партій, що входили в Народний Рух, підтримала цю ідею. Партії розпочали висловлювати підтримку обраному Президентом України Л. Кравчуку. Однією з перших заяву про об'єднання навколо Л. Кравчука оприлюднила УРП. Між партіями розгорнулося змагання за вплив на Президента, відгомін якого автоматично перенісся всередину Руху. У ньому ж іще з часу партизації, боролися між собою партійні групи. Тривале протистояння призвело до того, що в НРУ відбувся розподіл на три частини: УРП, ДемПУ та членів НРУ, які не входили ні до яких партій. Що характерно, позапартійні становили більшість у крайових організаціях і були в меншості у Центральному проводі. На партійних зборах ДемПУ і УРП нерідко лунали взаємозвинувачувальні заяви, що «УРП прагне зробити Рух своєю базою», чи «якщо члени УРП вийдуть з Руху, він повністю перейде в підпорядкування ДемПУ» [25, арк. 14; 29, арк. 34]. Спрямовуючи діяльність на посилення своєї популярності, партії нехтували рішеннями керівних органів НРУ, використовували рухівську матеріальну і людську базу. Відкрито про прагнення користуватися рухівською технічною базою і апаратом працівників ішлося в заяві ДемПУ від 8 лютого 1992 р. [28, арк. 40]. Обговорюючи на засіданні Проводу УРП в час виступу Державного комітету надзвичайної ситуації 21 серпня 1991 р. можливість обрання головою Руху В. Чорновола, Б. Горинь зазначав, що, з огляду на значну кількість технічних засобів і добру допомогу, Рухом треба опанувати [25, арк. 8].

Використовуючи Рух, керівники партій ставилися до нього як до тимчасово «потрібної» організації. Зокрема, голова УРП Л. Лук'яненко неодноразово період існування Руху обмежував часом розпаду СРСР. А 21 грудня 1991 р. заявив: «Рух закінчує своє історичне призначення. Він ви-

конав своє завдання» [26, арк. 126]. Подібні думки мали місце і в середовищі ДемПУ [29, арк. 34].

Висловлення думок про тимчасовість НРУ не заважало партійним діячам його підпорядковувати. Так, упродовж другої половини 1991 р. членам УРП пропонувалися різноманітні способи посилити вплив у Русі: від додаткового надсилання своїх людей у Рух до обрання головою НРУ М. Гориня. Після грудневого референдуму партії посилили збереження контролю над Рухом. Лідери партій усе частіше виступали за те, що НРУ не слід змінювати, або варто залишити як коаліцію демократичних сил, тощо. Лідер ДемПУ Д. Павличко закликав перетворити НРУ на конгрес демократичних сил, керівництво якого мало складатися з лідерів політичних і громадських організацій. Відкинув ідею його департизації, зазначивши, що «як певний сектор, у Рух мають входити безпартійні громадяни» [12]. Першого лютого 1992 р. керівники НРУ, УРП, ДемПУ, Української селянсько-демократичної партії, товариства «Просвіта», Союзу українського студентства провели нараду щодо майбутнього Руху. В резолюції наради відзначили, що виступають за збереження НРУ як громадської організації, проти департизації та висловили готовність оформити асоційоване членство в Русі.

Підсумком дискусії партійних і позапартійних рухівців стали Треті Великі збори НРУ, на яких більшість делегатів висловилися за організаційне зміцнення Руху, департизацію його керівних органів та конструктивну опозицію до влади. Це рішення далось досить важко, оскільки керівництво Руху намагалось впровадити свої ідеї навіть ціною розколу організації. Тим не менше, завдяки компромісу було ухвалено трансформувати Рух в більш централізовану політичну структуру та обрано трьох співголів: І. Драча, М. Гориня і В. Черновола.

У березні 1992 р. спочатку УРП, а невдовзі ДемПУ оголосили заяви про відмову стати асоційованим членом Руху. В них вони розкритикували рішення III Зборів про департизацію та опозицію, оголосили себе правонаступниками Руху та закликали реорганізувати НРУ в коаліцію партій і громадських організацій. Зі змісту заяв випливало прагнення боротися за вплив у Русі або в окремих його частинах.

Центральний провід НРУ відреагував на ці заяви ухвалою від 12 березня 1992 р. (21 березня 1992 р. її підтримала Мала рада Руху), в якій йшлося про те, що Рух надалі залишається відкритою організацією індивідуальних і колективних членів, а внесені зміни до Статуту НРУ на III Зборах не створять можливості, щоб його підпорядкувала одна політична сила. Заяви УРП і ДемПУ було потрактовано як зроблені без належного фахового аналізу й зумовлені насамперед власними амбіціями та вузькопартійними інтересами, що не мають під собою реального ґрунту і шкодять єдності де-

мократичних сил України. Задля роз'яснення позиції Руху, Центральний провід рекомендував територіальним структурам НРУ розтлумачити в ЗМІ рішення, які прийняли III Великі Збори. Крім того, зобов'язувалось перереєструвати індивідуальних членів і видати членські квитки та підтвердити участь у НРУ інших організацій.

У липні 1992 р. відбулася конференція голів крайових і районних організацій НРУ, на якій було підтримано позицію керівництва Руху, висловлено жаль, що шлях співпраці всіх національно-демократичних сил через асоційоване членство в Русі виявився неприйнятним для деяких організацій. Погодившись з ідеєю створення коаліції партій і громадських організацій, куди НРУ має ввійти поряд з іншими організаціями, висловили осуд спробам внести розкол як у рухівські структури, так і в лави національної демократії. Також у постановах конференції відзначили, що жодна інша організація чи коаліція не може претендувати на ім'я чи спадкоємність Руху [6].

На цьому суперечки між Рухом та партіями не вичерпались, як і конфлікти між співголовами, адже, як висловився М. Горинь: на III Зборах вийшов компроміс, а ним ніхто не задоволений [27, арк. 48]. Тому на місцях загострювалися відносини між активістами Руху та партій, особливо УРП, про що зазначалося в травні на засіданні Малої ради НРУ.

Протистояння Чорновола з іншими співголовами, яких підтримували дві великі націонал-демократичні партії, успішно завершилося для нього завдяки підтримці більшості членів Руху. Після обрання М. Гориня головою УРП він офіційно відмовився від посади в НРУ, а І. Драч невдовзі самоусунувся від виконання обов'язків співголови організації.

Таким чином, можна підсумувати, що швидке утворення партій на основі НРУ та рухівського активу негативно вплинуло на діяльність Руху, послабило його організаційну структуру. Створені партії розгорнули політичну боротьбу не лише між собою, але й з Рухом, намагалися використати його людську та матеріальну базу в своїх партійних інтересах, партійці — члени НРУ не виконували рішень рухівських керівних органів тощо. Багато хто з провідних членів Руху висловлювався проти такої практики зв'язків між партіями і НРУ. Зважаючи на політичну ситуацію в Україні на початку 1992 р., більшість членів Руху домоглися обмеження впливу партій на НРУ та виступили за посилення виконавської та організаційної дисципліни в Русі, щоб він залишався поважною політичною силою, що могла претендувати на здобуття влади в державі.

2. Бюлетень прес-центру Других всеукраїнських зборів НРУ. — 1990. — № 2–3 (24 вересня). — С. 9.
3. Гарань О. В. Убити дракона: З історії Руху та нових партій України / Гарань О. В. — К. : Либідь, 1993. — 198 с.
4. Гончарук Г. І. Народний Рух України : Історія / Гончарук Г. І. — О. : Астропринт, 1997. — 378 с.
5. Жага відродження // Літературна Україна. — 1990. — 4 травня.
6. Заява конференції голів крайових і районних організацій НРУ // Народна газета. — 1992. — № 27 (липень).
7. Ковтун В. Г. Історія Народного Руху України / Ковтун В. Г. — К. : Факт, 1999. — 408 с.
8. Лавринович О. На часі структурні зміни // Народна газета. — 1991. — № 8 (вересень).
9. Литвин В. Рух: учора, сьогодні... завтра? / В. Литвин // Демократична Україна. — 1992. — 5 грудня.
10. Народний Рух України. Всеукраїнські збори (2; 1990; Київ). Документи. — Нью-арк, Нью-Джерсі : Пролог, 1991. — С. 30.
11. Народний Рух України: місце в історії та політиці: матеріали VII Всеукр. наук. конф., присвяч. 20-річчю НРУ, 28–29 травня 2009 р., м. Одеса / голова редкол. Г. І. Гончарук. — О. : Астропринт, 2009. — С. 165.
12. Павличко Д. Будемо горнутися до Європи / Д. Павличко // Літературна Україна. — 1991. — 26 грудня.
13. Плав'юк М. Україна — життя моє / Плав'юк М. — К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2002. — Т. 2. — С. 595.
14. Політичні партії України / О. П. Голобуцький [та ін.]; ред. В. М. Якушик. — К. : Кобза, 1996. — 144 с.
15. Поровський М. Зробити гідний вибір / М. Поровський // Народна газета. — 1992. — № 5 (лютий).
16. Потурай О. Тріумф і трагедія Народного руху / Потурай О. // День — 1999. — 18 грудня.
17. Сучасна українська держава: історичні імперативи становлення, тенденції та проблеми розвитку: збірник / Ю. А. Левенець (голова ред. кол.). — К. : ІПІЕНД, 2007. — 555 с.
18. Тернопільський Б. Що нас об'єднує / Б. Тернопільський // Народна газета. — 1992. — № 3 (січень).
19. Тиский М. Г. Історія виникнення Народного руху на Волині / Тиский М. Г. — Луцьк : Ініціал, 2001. — С. 108–109.
20. Тупчієнко Л. Купуйте панове партії / Л. Тупчієнко, М. Пашов // Віче. — 1992. — С. 72.
21. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО). — Ф. 1. — Оп. 32. — Спр. 2872. — Арк. 188.
22. ЦДАГО України. — Ф. 1. — Оп. 32. — Спр. 2899. — Арк. 40.
23. Там само. — Ф. 1. — Оп. 32. — Спр. 2907. — Арк. 10.
24. Там само. — Ф. 270. — Оп. 1. — Спр. 88. — Арк. 3.
25. Там само. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 14.

26. Там само. — Ф. 271. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 126.
27. Там само. — Ф. 270. — Оп. 1. — Спр. 143. — Арк. 48.
28. Там само. — Ф. 272. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 40.
29. Там само. — Ф. 272. — Оп. 1. — Спр. 6. — Арк. 34.
30. Чорновіл В. Громадсько-політична ситуація та опозиція в Україні / В. Чорновіл // Рагуша. — 1992. — 5 вересня. — С. 2.
31. Чорновіл В. Що далі? / В. Чорновіл // Голос України. — 1992. — 25 січня.
32. Шибіка А. Не має права на помилку / А. Шибіка // Народна газета. — 1992. — № 6 (лютий).
33. Яблонський В. М. Сучасні політичні партії України : Довідник / Яблонський В. М. — К. : Лексикон, 1996. — 149 с.

І. В. Туров

УДК 296.67(477)

МЕСІАНСЬКА КОНЦЕПЦІЯ ХАСИДИЗМУ: СУЧАСНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ

Статтю присвячено аналізу феномена масового хасидського руху останніх десятиліть ХХ ст. Автор порівнює сучасну концепцію месіанізму з тими, що їх дотримувалися фундатори хасидизму. В роботі відзначено наявність у ранньому хасидизмі концепції, що уподібнює месіанське царство до дворів хасидських цадиків. У ній також відзначається, що ті самі ідеї в хасидському середовищі лишаються актуальними до наших часів.

Ключові слова: хасид, хасидизм, цадик, ХаБаД, Шнеерсон.

Статья посвящена анализу феномена массового мессианского хасидского движения последних десятилетий ХХ ст. Автор сопоставляет современную концепцию мессианизма с теми, которых придерживались основоположники хасидизма. В работе отмечается, что в раннем хасидизме наличествовала концепция, уподобляющая мессианское царство дворам хасидских цадиков. В ней также отмечается, что подобные идеи остаются актуальными в хасидских кругах по сей день.

Ключевые слова: хасид, хасидизм, цадик, ХаБаД, Шнеерсон.

The article is devoted to the analysis of the phenomenon of messianic Hassidic movement of the second half of the 20th ct. The author compares modern conception of messianic redemption with those that were proposed by the founders of Hassidism. It is pointed out in the article that messianic kingdom looks like Tsadic Courts. Besides, the same ideas stay actual up to now.

Keywords: Hasid, Hassidic, Tsadic, KhaBaD, Schneerson.